

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/95059>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

kerstmis :
welbehagen of onbehagen ?

T. Van den Hoogen

De viering van het kerstfeest is dubbelzinnig geworden. Het verlangen naar geborgenheid, dat zich op dit feest meer dan anders manifesteert, lijkt niet vervuld te worden door de voldaanheid die de welvaart aan de meesten van ons kan verschaffen. Het verlangen naar vrede lijkt niet gestild te worden door alle wensen in die richting, want het is onduidelijk of we met zo'n wens meer bedoelen dan even met rust gelaten willen worden. Er is onbehagen over ons verlangen naar welbehagen. Is welbehagen hetzelfde als zichzelf even kunnen terugtrekken uit de loop der dingen ? Staat ons welbehagen niet gelijk aan de romantische idee dat ondanks alles ons eigen welbevinden in feite toch dat van alle anderen weerspiegelt ? Er bestaan veel twijfels bij ons welbehagen. Je kunt die met een gebaar van lichte irritatie van je af willen zetten. Maar dan blijft de vraag waarom dat onbehagen zo prikkelde. Kerstmis stellen we voor als het feest van de vrede. Maar je kunt het niet vieren zonder onrust. Onrust over de vrede ? Of onrust over datgene wat we voor vrede aanzagen ?

Je zoekt dan een 'verteller' op. Een predikant, een pastoor, een paus, een president, een dichter of een filosoof. In ieder geval iemand die de gave van het woord lijkt te bezitten, het bevrijdende woord dat mijn verlangen van zijn dubbelzinnigheid zal ontdoen. Het woord dat de richting zal aangeven waarop ik me kan oriënteren. Het is maar goed dat er rond Kerstmis zoveel gesproken wordt. Het is een teken dat bij velen het verlangen dubbelzinnig is, en dat velen zoeken naar een perspectief. Maar geen enkel woord zal mij de garantie

kunnen geven dat het bij voorbaat sterk genoeg is om mijn verlangen te verhelderen.

Dat geldt ook van het woord van de Schrift, in de pericope bijvoorbeeld van het overbekende geboorteverhaal (Lc. 2,1-20). Het klinkt als geforceerde bescheidenheid om te zeggen dat het slechts een simpel woord is. Daarvoor wordt het in die dagen rond Kerstmis door teveel mensen voorgelezen en voorgedragen, en via teveel communicatiemedia in woord en beeld overgebracht. Maar zelfs deze massale lezing is geen garantie vooraf dat dit *het* woord zal zijn, het langverwachte.

Wat ik kan doen, is luisteren. Het aanbod van dit woord aftasten, en zoeken naar een opening, een punt waarop het aantrekkingskracht op mijn verlangen begint uit te oefenen. Dat is de bedoeling van deze bezinning.

1. Kerstmis : een paasverhaal

De confrontatie met de exegese van het geboorteverhaal van Lucas wekt verwondering op. Want de beelden die wij traditioneel verbinden met dit verhaal zijn eerder 'midden in de winternacht' en 'kindeke Jesu' — of daar nog vrede mee hebben of niet. We zijn vergeten om ook dit verhaal in verband te brengen met 'lijden, sterven en verrijzen van de Heer'. Toch zegt de exegese dat er een duidelijk verband bestaat tussen Lucas' geboorteverhaal en de paasverkondiging¹. Ze zegt dat de interesse in de zg. 'kindsheidsverhalen' waarvan het geboorteverhaal een onderdeel is, weliswaar van latere datum is dan de interesse die veel andere stukken in het NT heeft doen ontstaan. Maar wanneer deze in-

---

1. Een goed leesbaar overzicht van de exegetische gegevens is : HERMANS, L., *Lucas' pastorale. Exegetische kanttekeningen bij Lucas 2, 1-20*, in : A. BLIJLEVENS e.a., *De weg van het woord*, Hilversum, Gool en Sticht, 1975, p. 16-43.

teresse in de vroeg-christelijke gemeente opkomt, is dat niet om informatie te krijgen over de historische oorsprong van Jezus' leven; dan is het een interesse die vraagt naar de toekomst van dit begin, en die daarover wil verkondigen.

Die toekomst brengt men ter sprake met behulp van allerlei oudtestamentische motieven die (elders in het NT) gebruikt worden om Jezus als Messias en Verlosser te verkondigen. Reeds in het *eerste gedeelte* van de tekst (vv. 1-7) is zo'n motief bespeurbaar. In v. 4 is sprake van Bethlehem, de stad van David, en dit wil de lezer herinneren aan het profetenwoord uit het O.T.: 'gij echter, Bethlehem in Efrata, al zijt ge klein onder Juda's geslachten, toch zal er, zeg ik, iemand uit u komen die over Israël gaat heersen' (Micha 5,1). In het *tweede gedeelte* van de pericoop, dat het belangrijkste deel is (vv. 8-14), zijn deze motieven veel talrijker. Woorden als 'de engel des Heren', 'omstraald worden' en 'de glorie des Heren' zijn uit het O.T. bekend als verbeeldingen van Gods zelfopenbaring en aanwezigheid. De 'vrees' is eveneens in het O.T. bekend als verbeelding van de reactie van de mens daarop. Van de engel wordt gezegd dat hij 'verkondigt'. Het griekse woord hiervoor (euggelizomai) wordt door onder andere Lucas gebruikt als een vaste aanduiding voor de apostolische verkondiging, de verkondiging dus van dood en verrijzenis van de Heer. Datgene wat de engel verkondigt, wijst nog duidelijker naar deze paasboodschap. 'Heden is u een Redder geboren, Christus de Heer' (v. 11). De inhoud van de verkondiging door de engel wordt met andere woorden weergegeven in titels die de christelijke gemeente toekende aan Jezus, de verrezene. Ook de term 'heden' houdt verband met deze verkondiging. Het wijst niet op een bepaalde kalenderdag, maar drukt de vervulling van een heilsverwachting uit. Aan het einde van dit gedeelte van de pericoop verschijnt een 'hemelse heerschare' die een lofzang uitspreekt. Deze verbeelding heeft opnieuw sterke verwantschap met de

verkondiging van de paasboodschap. Het lijkt op het eschatologische, 'nieuwe lied' (Openb. 5,9; 14,3). Het is een proclamatie, een getuigenis van het geloof dat nu de eindtijd is aangebroken, dat Gods 'heerlijkheid' nu in Jezus aanwezig is. En zij die op dit getuigenis ingaan, worden aangeduid als mensen in wie God welbehagen heeft. Het woord 'welbehagen' is afkomstig uit de apocalyptische literatuur, en duidt daar op de uitverkorenen voor wie openbaar geworden is wie God is en hoe hij handelt. Tenslotte zijn ook in het *derde gedeelte* van de pericoop (vv. 15-20) motieven aan te wijzen die te maken hebben met de verkondiging van Jezus als Messias en Verlosser. Woorden als 'bekend maken', 'het gebeurde', 'spreken' en 'horen' zijn geen termen die met informeren te maken hebben, maar zijn ontleend aan het woordveld van de verkondiging van de paasboodschap. 'Bewaren in het hart' is weer een term uit de apocalypiek: degene aan wie openbaar geworden is wie God is en hoe hij handelt, zal verder leven vanuit dit mysterie, totdat het voor allen openbaar zal zijn.

Dit korte overzicht van een aantal termen uit het geboorteverhaal van Lucas wijst erop dat het verteld wordt vanuit het paasgeloof. Maar tegelijk komt aan het licht dat het paasgeloof nauw verband houdt met toekomstverwachting. Juist in verband met de beelden die het kerstverhaal gewoonlijk (nog) oproept, is het belangrijk om te onderstrepen hoe wezenlijk die toekomstverwachting erin is. Want zinnen als: 'nu is de verwachting vervuld' of 'nu is de beloofde Messias gekomen' — woorden die wij overigens met recht aan de Schrift ontleen — kunnen gemakkelijk een gelovige verbeelding oproepen die niet in de bedoeling van de Schrift ligt. Ze kunnen suggereren dat voor christenen de vervulling reeds in het verleden ligt, en dat echte verwachting slechts mogelijk was in tijden die daaraan nog vooraf gingen. Wanneer in het geboorteverhaal — zoals ook elders in het NT — echter te lezen staat dat de

tijd van vervulling is gekomen, staat er niet dat dat verleden tijd is. Vervulling is geen woord dat op het verleden betrekking heeft. Wat zegt het woord dan wel?

Vervulling wil eigenlijk zeggen dat er een horizont zichtbaar is die mijn individuele en onze gemeenschappelijke levensgeschiedenis in haar totaliteit helder maakt en zin geeft. Maar zolang ik leef, verschuift steeds de horizont, waarbinnen het leven zich afspeelt en waarbinnen het zin heeft. Daarom is er nooit, zolang er geschiedenis van mensen is, sprake van een totale helderheid omtrent de zin van ons bestaan. Slechts bij stukken en beetjes krijg ik daar zicht op, en eigenlijk doet men nog meer recht aan de werkelijkheid door te zeggen dat verhelderingen op het ene punt vaak samen gaan met verduisteringen op een ander.

Als de christelijke gemeente nu na Jezus' dood tot het paasgeloof komt, — en dat geloof onder andere gaat uitdrukken in de vorm van een geboorteverhaal — wil ze daarmee zeggen dat er in Jezus' persoon en manier van leven zicht is gekomen op die 'laatste horizont' van zijn en onze geschiedenis. Paasgeloof wil de verwachting uitdrukken dat datgene wat de toekomst bleek te zijn van de geschiedenis van Jezus, ook de toekomst zal zijn van onze geschiedenis. Vervulling — in bijbelse zin — is dan een woord uit de toekomstende tijd. Er is geen beroep op het NT mogelijk voor de bewering dat voor ons — christenen — de vervulling nu reeds totaal is. Het NT verbindt telkens opnieuw de toekomst die de geschiedenis van Jezus bleek te hebben, met de toekomst van 'de velen', alle andere mensen. En zolang 'de velen' nog geschiedenis kennen, zal de vervulling nog toekomstende tijd zijn. Zelfs mag men met een beroep op het NT zeggen: zolang 'de velen' hun geschiedenis nog niet voltooid hebben, is ook de geschiedenis van Jezus nog niet voltooid. Hijzelf immers verbond zijn geschiedenis met die van de anderen. De eigen geschiedenis met die van de anderen verbinden, be-

tekent echter niets anders dan uitspreken dat er slechts één, gemeenschappelijke toekomst voor ons is. Wie daarin zover is gegaan als deze Jezus van Nazareth, zal de vervulling van zijn eigen geschiedenis ook pas bereiken bij de vervulling van de geschiedenis van allen.

Het geboorteverhaal van Lucas wil ons met andere woorden allerm minst naar het verleden voeren. Het is ontstaan uit dezelfde interesse die ten grondslag ligt aan de gehele NT: een interesse in de gemeenschappelijke toekomst van Jezus' geschiedenis en die van ons.

2. *Pasen, verteld als een geboorteverhaal.*

Ook al is het geboorteverhaal van Lucas slechts één van de vormen waarin het paasgeloof wordt uitgedrukt, toch zet ook deze eigen vorm van vertellen aan het denken. Het roept de vraag op, op welke eigen manier in *dit* verhaal wordt verkondigd dat de geschiedenis van Jezus van Nazareth en onze geschiedenis een gemeenschappelijke toekomst hebben. In vers 11 wordt uitgesproken dat het vertrouwen op die gemeenschappelijke toekomst gegrond is, met behulp van de titels: 'Heden is u een Redder geboren, Christus de Heer'. Maar direct daarop volgt: 'en dit zal voor u een teken zijn: gij zult het pasgeboren kind vinden, in doeken gewikkeld en liggend in een kribbe' (v. 12).

Om de draagwijdte van dat vers 12 te overzien, is het belangrijk om even stil te staan bij de betekenis van het woord 'teken' (semeion). Een teken is geen bewijs. Een bewijs is een vorm van kennisverwerving die bevestigt wat reeds eerder als veronderstelling werd aangenomen. Een bewijs is het sluitstuk van een reeks argumenten of handelingen. Als het bewijs geleverd is, komt deze reeks hiermee aan haar einde. Een teken echter geeft te kennen wat er op handen is. In een gebeurtenis, in een mens, kan de toekomst haar schaduw vooruitwerpen. Dan is die mens, die gebeurtenis, een

teken. Het teken sluit niet af, maar opent een perspectief. Het belangrijkste verschil tussen een teken en een bewijs is niet de graad van zekerheid die ze bieden. Ook in bewijzen moet je geloven en ook van tekenen kun je zeker zijn. Het belangrijkste verschil is dat een bewijs een stuk geschiedenis afsluit en dat een teken een stuk geschiedenis opent.

De hele geschiedenis door, ook in het OT en het NT, hebben mensen geleefd met tekenen. Ze leefden daarmee, niet omdat ze de zekerheid van het bewijs niet kenden, maar omdat ze steeds opnieuw de horizon trachtten te vatten, van waaruit hun leven zin kreeg. Ze probeerden te leven vanuit de toekomst, en zochten in hun heden en verleden naar schaduwen die deze toekomst vooruitwerpt. Maar wie kent de toekomst? De toekomst kennen staat gelijk met de mensen en gebeurtenissen aanwijzen die er een teken van zijn. Wat men als teken ziet, en wat men van de toekomst verhoopt, loopt vaak parallel aan elkaar. Als de toekomst een 'duizendjarig rijk' is, ziet men de tekenen ervan bijvoorbeeld in (het verval van) koningen en keizers. Als de toekomst de perfect ge-organiseerde staat is ('1984', G. Orwell) ziet men de tekenen ervan in de vooruitgang van de techniek.

In het geboorteverhaal van Lucas wordt het teken van de toekomst gezien in een pasgeboren kind in een voederbak. Ik denk dat voor het goed verstaan van het verhaal men dit aspect niet moet minimaliseren. De grootse titels die eraan voorafgaan, zouden hiertoe kunnen verleiden. Maar die titels duiden de toekomst aan van Jezus' geschiedenis, en de vraag of die toekomst terecht aan hem wordt toegeschreven, wordt in dit geboorteverhaal beantwoord door de verwijzing naar dit teken. Buiten dat teken om vermeldt het verhaal geen enkele andere toegangsweg tot de openbaring van die toekomst.

Dat schept een wonderlijke paradox. Want de titels — Redder, Christus, Heer — willen elk op hun eigen wijze de universele heilsbetekenis van Jezus' geschiedenis tot uitdrukking brengen. Maar het teken daarvan ligt in *deze*, concrete situatie: geboren worden in een situatie van gebrek en behoefte. Het is niet zo vanzelfsprekend om tussen dit teken en die toekomst verband te leggen. Even weinig vanzelfsprekend als het is om te horen dat het Koninkrijk der Hemelen nu present is als een mosterdzaadje; of dat het zich aandient in de geschiedenis van de 'verloren zoon'.

Wat in die parabels wordt gezegd van het Koninkrijk der Hemelen, wordt in dit geboorteverhaal gezegd van de gene die deze parabels vertelde. De toekomst werpt zijn schaduwen daar vooruit, waar niemand het zou verwachten. Want de toekomst is heel anders, dan ieder zou verwachten. Niet verderaf, en daarom anders: maar dichterbij; niet heiliger en verhevener, en daarom anders: maar simpeler en concreter; niet machtiger en sterker, en daarom anders: maar machtelozer en weerlozer. Het geboorteverhaal van Lucas drukt hetzelfde uit als wat Paulus zegt: 'Want de joden eisen wonderen, heidenen verlangen wijsheid. Maar wij verkondigen een gekruisigde Christus, voor de joden een aanstoot, voor de heidenen een dwaasheid, maar voor hen die geroepen zijn, joden zowel als heidenen, is hij Gods kracht en Gods wijsheid. Want de dwaasheid van God is wijzer dan de mensen, en de zwakheid van God is sterker dan de mensen (I Kor. 1,22-25). De kracht van het geboorteverhaal kan overigens zijn, dat het triomfalisme, dat zijns ondanks in de woorden van Paulus gehoord kan worden, wordt vermeden.

Het geboorteverhaal typeert daarmee tevens de gehele geschiedenis van Jezus van Nazareth. Het typeert deze, niet omdat de grote titels erin staan, maar omdat deze afgelezen worden aan een leven dat steeds opnieuw gekenmerkt werd door het zoeken van de toekomst in nabijheid, concreetheid en weerloosheid. Hij was mensen

nabij, omdat hij samen met hen geschiedenis aanging en hen de mogelijkheid bood zichzelf te worden. Hij was concreet aanwezig, omdat hij nog meer in handelen dan in spreken geloofde. Hij was weerloos, omdat hij bereid was met werkelijk iedereen geschiedenis aan te gaan. In zo'n wijze leven geloofde hij, dat wil zeggen: zag hij de toekomst haar schaduw vooruitwerpen. En Lucas' geboorteverhaal wil juist uitdrukken dat zijn wijze van leven bij uitstek zo'n wijze van leven was.

Aldus wordt het paasgeloof, wanneer het door Lucas hier wordt verteld in de vorm van een geboorteverhaal, getransformeerd in een geloof in mens-wording. Menswording is geen geïsoleerd feit uit het verleden, en nog minder het biologisch begin van het leven. Lucas' geboorteverhaal maakt duidelijk dat, wil de geschiedenis van de mens een geschiedenis van mens-wording zijn, deze geschiedenis dan in dezelfde richting dient te gaan als de geschiedenis van deze mens. Menswording is worden als deze mens: nabij, concreet en weerloos. Waar mensen zo leven, werpt de geschiedenis telkens opnieuw haar schaduwen vooruit.

3. De formule: toekomst voor... om te beginnen bij...

Menswording heeft in het N.T. een diep-religieuze betekenis, die tot uiting komt in ons spreken over God die mens werd. Laten we echter niet vergeten dat in het NT de mensen, in wie God openbaar wordt, in wie de geschiedenis haar toekomst vooruitwerpt, met naam en toenaam genoemd worden: Jezus van Nazareth, Levi de tollenaar, Paulus van Tarsus... Of ze worden genoemd als lid van een duidelijk in de samenleving aanwijsbare groep: de melaatsen, de armen, de gemeente van Korinthe. De verkondiging in het NT heeft steeds betrekking op deze en gene, die daar, jullie... Concrete mensen worden aangesproken om te worden als deze concrete mens. Het universele van de boodschap ligt in de toekomst waarvan sprake is. God is de Vader

van allen, in het huis van de Vader zijn vele woningen, en Jezus is de Christus omdat hij gestorven is voor de velen. Maar deze belofte wordt niet tot 'de mens' in het algemeen gericht, de mens waarover bijvoorbeeld de filosofie kan spreken, maar tot 'jullie daar', tot 'wij hier'. Wie het geboorteverhaal van Lucas opnieuw wil verkondigen, zal zich hiervan rekenschap dienen te geven. Hij — of zij — zal niet moeten zoeken naar wat het verhaal aan de mens heeft te zeggen, maar wat het betekent voor de concrete mensen waarmee men te maken heeft. Er zou in de verkondiging weer meer met naam en toenaam gesproken dienen te worden. Wie met Kerstmis wil verkondigen, zou in de concrete situatie ter plaatse op zoek moeten gaan naar de tekenen van de toekomst.

Dit pleidooi voor een rechtstreeks op de situatie betrokken verkondiging sluit niet in dat het verhaal volledig en kritiekloos moet worden aangepast. Want wil de verkondiging trouw blijven aan het verhaal van Lucas, dan zal ze op zoek moeten gaan naar tekenen van de toekomst waar niemand het verwacht: niet om het retorisch verrassingselement, maar om de kern van het verhaal trouw te blijven. De verkondiging van het verhaal moet niet aan de situatie worden aangepast, maar de situatie moet worden veranderd in de richting van het verhaal: daarop moet de verkondiging gericht zijn. De situatie van de concrete gemeente moet ruimte gaan bieden voor 'mens-worden als deze mens'. Dat wil zeggen dat ze ruimte moet gaan bieden voor het aangaan van geschiedenis met anderen die ieder in staat stelt zichzelf te worden, die vooral in handelen tot uitdrukking komt, en waarbij niemand wordt uitgesloten. Teken van dit aangaan van geschiedenis met anderen, zijn tekenen van de beloofde toekomst waarover de bijbel spreekt. Waar die tekenen niet gevonden kunnen worden, wordt het spreken over die toekomst ook onwaarachtig.

Dit heeft, meen ik, tot gevolg dat ook en met name de verkondiging van het geboorteverhaal het 'welbehagen' van de christelijke gemeente moet trachten te doorbreken. Want dit welbehagen, gesteund door onze welvaart en onze behoefte om even met rust te worden gelaten, berust vaak op de overtuiging dat de totale vervulling van de geschiedenis reeds een feit is. Het geloof in de menswording van God in Jezus van Nazareth kan de christelijke gemeente in onze welvaartsstaat gemakkelijk immuun maken voor het even bijbelse gegeven dat de menswording van God in 'de velen' nog steeds gerealiseerd dient te worden. Pas wanneer dit het geval zal zijn, kunnen we spreken van Gods welbehagen. Deze 'reserve' ten aanzien van het heden en het verleden impliceert echter dat de verkondiger op zoek moet gaan naar de tekenen, die erop wijzen dat de toekomst van allen ook in deze gemeente, waartoe hij behoort, haar schaduwen vooruitwerpt. Het zoeken naar de tekenen en het ontwikkelen van een kritisch oog voor alle vermeende vormen van 'welbehagen' gaan samen: men kan niet Gods welbehagen verkondigen, zonder bewust ook onbehagen te willen scheppen.

Het kerstverhaal zou verkondigd kunnen worden volgens de formule: er is toekomst voor ons hier: in concrete tekenen werpt zij haar schaduw vooruit, om te beginnen daar, en daar, en daar... Niet de verkondiging van de toekomst zal daarbij het kritische punt zijn waarop beoordeeld kan worden of het verkondiging van het geboorteverhaal blijft. Of het in de verkondiging blijft gaan over de toekomst waarover het geboorteverhaal spreekt, zal men moeten beoordelen naar de tekenen die van deze toekomst worden aangewezen. Ze zouden gevonden moeten worden in vormen van nabijheid aan de anderen, in concreet gedrag ten opzichte van anderen en in weerloosheid. Dat is een positieve indicatie om zichzelf ervan te vergewissen of het tekenen zijn in

de lijn van het geboorteverhaal. Een negatieve indicatie kan zijn dat datgene wat we als tekenen aanwijzen, niet alleen *bevestigend* dient te werken, noch ten opzichte van ons welbehagen, noch ten opzichte van ons onbehagen.